

Predikatie over Handelingen 26:22, uitgesproken door ds. J.P. Paauwe op 6 oktober 1954 te Bennekom (40 jaar na afzetting)

Gezongen: Psalm 31:1, 2 en 3.

Gelezen: Handelingen 26.

Gebed:

Zo, Heere, staat Uw Gemeente in deze wereld. Verworpen, vervolgd, gezocht. Zo is het geweest vanaf het begin, toen Kaïn Abel dood sloeg, en het is ook zo gebleven. Het zal zo zijn tot aan het eind van de wereld. De wereld kan niet anders, en Uw Kerk kan ook niet anders; zo is de botsing onvermijdelijk. En als we hiervan nu iets in ons leven ondervinden moeten, laat ons er U dan voor danken, want dit behoort zeker tot het sieraad van ieder die gelooft. 'In de wereld zult gij verdrukking hebben; maar hebt goeden moed, Ik heb de wereld overwonnen.' Laat ons mede door de moeilijkheden, maar in de eerste plaats door Uw Woord verloren hebben en nog verliezen alle traditionele opvattingen, voor zover deze niet overeenkomstig Uw Getuigenis zijn en geheiligd door Uw Geest. Laat ons overgehouden hebben en overhouden: U, Uw kruis, Uw gerechtigheid.

Door Uw goedheid zijn we hier. Doe ons het opmerken, erkennen en waarderen. Ge hebt ons veel goedheid bewezen. Laat het door ons worden gezien en laat Uw goedertierenheid ons leiden tot U en ons ons doen verbinden aan U.

Laat ons het niet kunnen hebben dat er iets tussen U en ons zou zijn. Doe ons belijden, doe ons ons afkeren en doe ons ons wenden tot U. Vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren. Wil ons hart reinigen en ons geven een zuivere geest, een geest die U bedoelt, Uw eer, Naam en zaak, en in staat is onze naaste te kunnen liefhebben.

Onderhoud, troost en sterk Uw Gemeente, Uw overblijfsel. Wil het nieuwe genade geven. Wil U ontfermen over zieken en verpleegden en over die in rouw werden gebracht. Geef dat al deze moeilijkheden, die somtijds uiterst zwaar zijn te dragen, ons mogen wezen tot heil. En sterk ons, leer ons en leid ons. Erbarm U over ons volk, de regering, de konink-

lijke familie. Gedenk de volkeren. Bewaar ons zo mogelijk voor ineenstorting en laat ons Uw wil, weg en welbehagen gaan boven alles.

Amen.

Gezongen: Psalm 31:4, 5 en 6.

Wij vinden in het hoofdstuk dat we u hebben voorgelezen, deze woorden:

‘Dan, hulpe van God verkregen hebbende, sta ik tot op dezen dag, betuigende beide klein en groot; niets zeggende buiten hetgeen de profeten en Mozes gesproken hebben dat geschieden zou.’

‘Sta ik tot op dezen dag.’ Een mens van nature staat niet. Zo iemand ligt; de gehele wereld ligt. Zij ligt in de dood, in de geestelijke dood. De apostel stond. Agrippa, de koning, Festus, de landvoogd, Bernice, de bijzit van Agrippa, en al de hoge heren die de apostel vóór zich zag, waren mensen die lagen. Was de apostel dan een ander mens dan deze lieden? Nee. Paulus was ook iemand die van nature lag in de geestelijke dood, maar de apostel was opgericht. Dit was geschied op de weg naar Damascus. Daar had de apostel zichzelf leren kennen en hij had daar ook God leren kennen: de twee voornaamste stukken van de christelijke religie. Wanneer nu iemand deze kennis ontvangt, dan staat hij op, naar het woord en op bevel des Heeren: ‘Ontwaak, gij die slaapt, en sta op uit de doden’ (Ef. 5:14). Hij stond dus. En waardoor stond hij? Hij stond door het geloof. Wanneer u een gelovige zijt, dan staat u ook; en ontbreekt u het geloof, dan ligt u in de geestelijke dood. En werd het u gegeven op uzelf acht te slaan, uzelf kritisch te bezien, u te leren kennen in het waarachtige Licht, hetwelk God is, dan zou u dat weten. En hiermee, met deze wetenschap, begint de bekering, de bekering tot God. Én licht én duisternis worden tegelijk gekend.

De wederwaardigheden van de apostel zijn vele geweest. Het Evangelie stuit af op mijn en op uw hart. Dat is de oorzaak van uw ongeluk, van uw ontevredenheid, van uw angst, kommer en benauwdheid. Het Evangelie stuit af op de geslotenheid van het hart, dus op de geslotenheid van de

mens. En zo maakt het Evangelie vijanden, vele vijanden en weinige vrienden. En nu zegt de apostel in zijn verdediging voor de koning: *‘Dan, hulpe van God verkregen hebbende, sta ik tot op dezen dag’*, en wat u daar dan verder kunt lezen.

Het werk van de apostel was uit God. Van de vraag of iets uit God is, hangt alles af, want er staat: ‘Die u roept is getrouw, Die het ook doen zal’ (1 Thess. 5:24). Als u de godsdienstige en niet godsdienstige wereld gadeslaat, wat vindt u dan? Dan vindt u dat men iets aanvangt en dan zegt, óf: ‘We hopen dat het slagen zal’, óf men doet er een gebed voor. De werkelijkheid die we vinden binnen de Kerk van Christus – u weet wel dat ik hier niet over een ingestelde kerk spreek – is anders. Daar is éerst de roeping, en *in* de roeping de verzekering dat men slagen zal. En dan vinden we in het Woord dat de Heere erom gebeden wil zijn. En dan begint het gebed. Verstaat u dat? Als u het niet verstaat, dan is u nog verward in de leugen. Dan begint het gebed. ‘Die u roept is getrouw, Die het ook doen zal.’

‘Dan, hulpe van God verkregen hebbende.’ Waarin had de apostel Paulus de hulp van God nodig? Waarin heeft de hulp des Heeren bestaan? Als u wel eens op de posten geweest zijt, in de moeilijkheden, en God nodig hebt gehad, dan kunt u deze vraag wel beantwoorden. Deze hulp heeft bestaan onder meer in de volgende zaken.

God heeft Paulus verlicht. Wanneer eenmaal de verlichting er is – ‘God, Die gezegd heeft dat het licht uit de duisternis zou schijnen, is Degene Die in onze harten geschenen heeft, om te geven verlichting der kennis der heerlijkheid Gods in het aangezicht van Jezus Christus’ (2 Kor. 4:6) – ik zeg: wanneer eenmaal de verlichting er is, dan is er de behoefte aan verlichting. ‘Zend, Heer’, Uw licht en waarheid neder, en breng mij, door dien glans geleid, tot Uw gewijde tente weder’, en wat volgt (Ps. 43:3 ber.).

God heeft de apostel geleid. Hij had een opdracht om het Evangelie te verkondigen, maar nu kon hij maar niet naar het hem het beste voorkwam, eropuit gaan om het Evangelie te verkondigen! Dat ziet ge in zijn geschiedenis. Want op zijn tweede zendingsreis wilde hij het Evangelie wederom aan de kust van Klein-Azië prediken, maar God liet het hem niet toe, dat moest daar niet gebeuren. Hij werkte de apostel tegen, totdat hij in zijn droom het bekende gezicht had van de Macedonische man (Hand. 16). Hij werd geleid.

God heeft de apostel kracht gegeven. Bij iedere stap op de weg des Heeren is er de tegenstand. En naarmate men daarin voortgaat, wordt de tegenstand erger, want de weg Gods is verdacht en gehaat in deze wereld.

Zij gaan van kracht tot kracht steeds voort;
Elk hunner zal, in 't zalig oord
Van Sion, haast voor God verschijnen. (Ps. 84:4)

De Heere heeft de apostel Paulus menigmaal bemoedigd. Zo sprak Hij eens: 'Heb goeden moed, Paulus; want gelijk gij te Jeruzalem van Mij betuigd hebt, also moet gij ook te Rome getuigen' (Hand. 23:11). Bemoedigd! Wanneer men in Gods weg is, dan wordt men door vele vrienden verlaten. 'Demas', zo schrijft hij zelf weemoedig, 'Demas heeft mij verlaten, hebbende de tegenwoordige wereld liefgekregen' (2 Tim. 4:10), en zo noemt hij ook andere namen. Maar God stond aan zijn zij, en dat wist hij. Dat was zijn sterkte.

God heeft op de arbeid van Paulus zegen gegeven, ja, rijke zegen. En nu voelt u wel dat dit de apostel tot sterkte geweest is. Hij had in iedere bekering een zegel op zijn arbeid, maar dat was het niet alleen. Iedere bekering vervulde hem met vreugde. Als een begenadigd mens iemand mag ontmoeten die van God geleerd is, dan geeft hem dat blijdschap. En als een leraar een zegen op zijn werk mag ontvangen, dan is hem dat een groot loon.

Het is duidelijk dat wij hierin nog wel wat zouden kunnen doorgaan, maar omdat we ook nog iets anders wensen te zeggen, breken we hier af.

En dan zegt de apostel: *'Betuigende beide klein en groot; niets zeggende buiten hetgeen de profeten en Mozes gesproken hebben dat geschieden zou'*, enzovoort. Vanaf zijn bekering op de weg naar Damascus heeft de apostel het Evangelie verkondigd. Hij kon dat doen, ten eerste omdat hij ertoe geroepen werd, en in de tweede plaats omdat hij het Evangelie verstond. Voor de apostel was het Evangelie niet een tekst, geen schema, maar een levende zaak. Voor de apostel was het Evangelie God in Christus, met wat God wil en kan zijn voor de mens die naar Hem vraagt.

De apostel was een overtuigd mens. Overtuigd was hij van de waarheid. Zo zegt hij ergens: 'Ik heb geloofd en daarom heb ik gesproken' (2 Kor. 4:13). Er zijn in de wereld vele mensen die een opvatting hebben.

Zij menen wat; zij denken dat het zó wel zal zijn, of ze hopen dat het zo is. Maar mensen met een *overtuiging*, mensen die *staan* – zoals ook Luther gestaan heeft: ‘Hier sta ik, God helpe mij, ik kan niet anders’ – zulke mensen zijn er niet veel in de wereld. Ze zijn er ook nooit in een groot getal geweest. Maar vraagt u zich af of u een gefundeerd christendom hebt, zó gefundeerd dat u, zo u erin geholpen mocht worden, onmiddellijk bereid bent om uw bezit, positie, gezondheid en kracht, uw leven ervoor te geven.

Gezongen: Psalm 31:7, 8 en 9.

Oktober 1954. In het jaar 1914, in deze zelfde maand, werd ik uit mijn ambt ontzet. Het is dus veertig jaren dat ik buiten een ingestelde kerk het Evangelie verkondig. Wat was de reden, de oorzaak van mijn ontzetting?

De kerkenraad in deze plaats kreeg bericht van de kerkenraad van Tiel dat enige jongelui in Tiel waren aangenomen. Dit betekende dat wij, kerkenraad van Bennekom, deze jongelui moesten inschrijven in het lidmatenboek. Deze jonge mensen waren vrijzinnig, en de kerkenraad van Tiel was dat ook, maar hierin lag het bezwaar niet. Een kerkenraad die zichzelf respecteert en enigermate verstaat waartoe hij geroepen is, laat zich door een kerkenraad van een andere gemeente niet de les voorschrijven. Duide-lijk, nietwaar? En u allen bent het met mij eens. Maar ik zal u straks zeggen waaróm dat nu zo was.

Wij weigerden. Wij weigerden de inschrijving en werden geschorst voor twee maanden met behoud van traktement. Het classicaal bestuur van Arnhem kwam hier, en doende wat des kerkenraads was, schreef dit bestuur de namen van de aangenomen jonge mensen in het lidmatenboek. Ik ontving bericht dat ik mijn werk hervatten kon. Ik heb hierop geantwoord dat ik dat graag wilde; dat scheuring te veroorzaken allerminst mijn bedoeling of begeerte was; dat ik graag bleef in de positie waarin ik me bevond, maar dan moest het classicaal bestuur van Arnhem mij het lidmatenboek teruggeven zoals ik het overhandigd had. Dus: zonder de namen van de aangenomenen. Het classicaal bestuur wilde dat niet doen. Een tweede schorsing volgde en in oktober kreeg ik het bericht dat ik uit mijn ambt ontzet was.

Men gaf toe dat ik het recht aan mijn kant had. Maar waarom werd ik dan behandeld als een die overtreden had? De wetten waren nu eenmaal zo! Ik heb gezegd: Dan moeten de wetten veranderd worden. En wanneer een kerk wetten heeft die in strijd zijn met het Woord en de belangen schaden van dienaren op wie verder geen aanmerking valt te maken, dan moet zulk een kerk de wetten wegdoen. Doet ze dat niet, dan zal ze eenmaal vernemen wat de Joodse kerk in de dagen van Jezus' omwandeling op aarde gehoord heeft: 'Gij hebt Gods gebod krachteloos gemaakt door uw inzetting' (Matth. 15:6).

Ik stond buiten. Al spoedig kreeg ik van mijn president-kerkvoogd een schrijven waarin me gezegd werd dat ik geen recht meer had op de pastorie. Niet fijngevoelig, nietwaar?

Velen hebben zich met me bemoeid in die tijd. Men waarschuwde mij. Men trachtte mij onder het oog te brengen dat ik dwaalde, en dat ik geroepen was toe te geven. En wanneer men dan een half uur of langer nodig had gehad voor zo'n betoog, dan deed ik de vraag hoe men dat was te weten gekomen. Het is gebeurd, toehoorders, dat men begon te schreien, en men zei: 'Laat mij maar eerlijk zijn, ik weet niets.' Nee, dat is waar, een hervormd predikant weet niets. Dat is waar. Anderen vonden dat ze mij in mijn belang erop wijzen moesten dat wanneer ik erover mocht denken om buiten de kerk na mijn afzetting het Evangelie te prediken, ik erop rekenen moest dat ik niet langer dan drie maanden een gehoor zou hebben. Ik heb gezegd: 'Dan hebt ú mij gewaarschuwd; dan ligt de volle verantwoordelijkheid van mijn stap voor mij.'

'Dan, hulpe van God verkregen hebbende, sta ik tot op dezen dag.' Ik had niet kunnen denken – trouwens, ik heb in die tijd helemaal niet gedacht – dat de belangstelling in Nederland voor mijn prediking nog zo groot zou wezen. Maar deze belangstelling is gebleken, en ze blijkt nog.

Ik zei zo-even dat ik in die tijd niet veel gedacht heb aan mijn toekomst. Want ik wist dat mijn toekomst in Gods hand lag, en voor de gehele wereld had ik niet gewild dat het anders was, dat mijn toekomst in *mijn* hand lag. Want als u dat wenst, dan gaat u met al wat u getracht hebt te bereiken te gronde. Gij zijt God voorbij gegaan, en Hij zegt: 'Die Mij eren, zal ik eren, maar die Mij versmaden, zullen licht geacht worden' (1 Sam. 2:30).

Korte tijd geleden ontving ik nog van een emeritus-predikant uit de

Hervormde Kerk een schrijven. Deze man deed mij de volgende vraag: ‘Gelooft ge dat ge in Gods weg waart, toen ge weigerde te doen wat de kerkelijke besturen van u eisten?’ Ik heb geantwoord: ‘Ja, in de Heilige Geest.’ Ik heb me gesteld achter de Heere. Dat is de enige plaats die veilig is. En ik zou deze plaats niet willen verwisselen met al wat de wereld biedt aan godsdienst en aan goederen.

Deze winter was ik nabij het graf, zo men meende, maar God maakte mij bekend dat ik uit mijn zware ziekte zou worden opgericht en dat ik nog enige tijd het Evangelie zou moeten verkondigen, dat ik zou worden opgericht om dat nog te kunnen doen.

En wat heb ik nu verkondigd, veertig jaren lang buiten de kerk? Wat heb ik gezegd?

God is mens geworden. En in Zijn menselijke natuur is Hij aan God gehoorzaam geweest, heeft dus een leven geleid, onberispelijk, een heilig leven, een leven in gehoorzaamheid. Maar Hij heeft ook het oordeel dat op de wereld ligt en op ieder mens ligt, gedragen, het oordeel van een heilig God over de zonde. Hij stond in de plaats van de mens; hij stond in de plaats van de mensheid. Want voor Zichzelf had Hij niet nodig dit te doen. Daarin ligt ons heil. En *dit* hebben we u verkondigd, en waar we gesproken hebben, hebben we deze dingen gezegd. Dat is het Evangelie. En ik heb vrijmoedigheid om hier in te stemmen met de woorden van de apostel die u vindt in Galaten 1. Lees ze maar als u thuisgekomen zijt. Dit is het Evangelie. Dit heb ik nodig, ik kan daar niet buiten. Ik ben in het diepst van mijn ziel ervan overtuigd dat ik voor eeuwig verloren zou gaan, als ik dat miste. En zomin als ik er buiten kan, zomin kunt u het missen. Gij kunt het *niet* missen.

Ik heb in mijn prediking niet nagelaten om te zeggen dat het het geloof is waardoor men deel krijgt aan wat Christus heeft verworven. Het geloof dat niet anders kan noch mag beschreven worden dan met de woorden die u vindt in de zevende zondag van de Heidelbergse Catechismus. Ik heb ook niet nagelaten het onderscheid aan te geven tussen het waarachtig, door Gods Geest gewerkt geloof, en wat ervoor gehouden wordt. Als men onder de mensen verkeert, dan wordt men vervuld met medelijden als men hoort wat voor geloof gehouden wordt. En eindelijk heb ik niet nagelaten u te zeggen dat het geloof in Christus dat tot zijn vrucht heeft rechtvaar-

digmaking en heiligmaking, volstrekt noodzakelijk is. Ieder die in de kerkelijke wereld thuis is, weet dat ik met deze prediking sta tegenover de prediking die gehoord wordt. Maar ik zie geen enkele reden om berouw te hebben van mijn prediking, want dit is de prediking van Paulus: 'Ik heb niet voorgenomen iets te weten onder u dan Jezus Christus, en Dien gekruisigd' (1 Kor. 2:2); van Petrus: 'De zaligheid is in geen ander' (Hand. 4:12); van de Kerk van Christus, zie haar belijdenisschriften: de 37 Artikelen des geloofs van Guido de Brès, de Heidelbergse Catechismus, de Leeregels tegen de Remonstranten; de prediking van de Heilige Schrift.

Degenen die mijn afzetting hebben meegemaakt en zelf ook afgezet werden, zijn er niet meer. Er zijn slechts weinige mensen die toen leefden, maar anderen zijn gekomen en hebben de lege plaatsen ingenomen, en onder dezen waren er die geloofden, zaligmakend geloof deelachtig waren, en anderen die later door middel van de prediking en de werking van de Heilige Geest zijn gekomen tot dit geloof.

En nu gij! Wat hebt gij gedaan? Dat wat eens was de Nederlandse Hervormde Kerk heeft niet geluisterd, en de mensen in dit dorp en in de omgeving daarvan hebben ook niet geluisterd. Ze hebben gedaan, of althans getracht te doen, alsof er niets gebeurd was. Hiervoor zal men zich moeten verantwoorden.

Hebt gij geloofd? Zijt gij ertoe gekomen om u te laten overtuigen, zodat ge te weten gekomen zijt wat gij zijt? Niet in eigen schatting, niet in die van de naaste, maar in het oog van God? Zoals God u ziet, moet u zichzelf bezien. En dat is de zelfkennis. Als dat niet het geval is, als u zich niet ziet zoals God weet dat u is, dan ziet u uzelf niet, en u kunt met het Evangelie niets beginnen, *niets*. Het Evangelie is en blijft een onbekende zaak, Christus een onbekende God. Misschien spreekt gij ook van Christus. Hebt gij Hem leren kennen? Hebt gij Zijn stem gehoord? Op de weg naar Damascus zagen degenen die Paulus vergezelden veel. Ook hen omscheen het licht, maar de apostel Paulus kwam te weten Wie hem gearresteerd had op zijn weg, en deze wetenschap hadden degenen die met hem waren, niet. En nu vraag ik u of u bekend is wie u gearresteerd heeft. Hoe zijt ge gekomen aan de kennis van Christus? En eindelijk, zijt gij bij de kennis van God er alles bij ingeschoten? Als iemand iets overhoudt in een bekering of in een godsdienstig leven, dan wordt dat de oorzaak van zijn ondergang.

Want vroeg of laat zal hij voor dat wat hij overgehouden heeft in de bres springen, en dat zal dan een openbaring zijn van zijn vijandschap tegen God en gelijk gezegd, de oorzaak van zijn ondergang.

De apostel Paulus schrijft: ‘Maar hetgeen mij gewin was, dat heb ik om Christus’ wil schade geacht’ (Filipp. 3:7). Gij moet ingewonnen worden om het ergste van uzelf te kunnen zien. Dat is zelfkennis. Gruwelen moet u vinden in uw hart en in uw leven, en niets anders! En dat betekent dan dat u uzelf hebt leren kennen. Voor de weg Gods, voor Góds weg moet u ingewonnen worden. U moet tegenover de weg Gods geen redenering hebben. Is dit het geval, dan zult u hem nooit betreden. ‘Laat los, en gij zult losgelaten worden’ (Luk. 6:37).

U moet nooit vergeten dat, zal een mens God kennen, God Zich aan hem openbaren moet en tot hem komen. In het moment dat iemand naar God zich wendt – hij stond altijd met zijn rug naar God, ofschoon hij meende dat hij een ernstig zoeker was van het Opperwezen – wanneer iemand naar God zich wendt, dan ziet hij, vóórdat hij zich waarlijk met God verenigt, dat God Zich met hem heeft verenigd, en in dit ondeelbare moment leert men verstaan dat het genade is, vrije genade.

Tot degenen die zo bevoorrecht zijn dat ze de kennis van het Opperwezen mogen hebben, en in Christus Jezus hun behoud, hun eeuwig behoud hebben gezien, gezocht en gevonden, zeg ik: Gij hebt maar één ding te doen, het is: volgen, volgen, Christus volgen, altijd volgen. En moogt ge dit doen, dan zult u voor en na de onschatbare rijkdom van het Evangelie leren kennen. Gij zult achter het zichtbare en tastbare, achter de natuur, achter het heeal – hoe moet ik het zeggen? – een schone wereld aanschouwen, een wereld waarin God aan Zijn eer komt. Hiertegenover zult ge de armoede, de onuitsprekelijke armoede van de wereld vinden, van de wereld die leeft in en van de schijn. En ge zult iets verstaan van het gebed van Mozes: ‘Och, of al het volk des HEEREN profeten waren’ (Num. 11:29).

Amen.

Gebed:

Heere, Gij hebt ons dit nog weer geschonken – hulpe van U verkregen hebbende. Vergeef het zondige dat alles aankleeft en ook dit aankleefde, en wil de prediking gebruiken voor ons die haar gebracht hebben en voor

hen die haar hebben gehoord. Laat ons niet tevreden zijn met een gissing. Laat ons niet toe maar iets vast te stellen, maar laat ons graven, graven, steeds graven, dieper graven, altijd dieper graven. We zullen een schat vinden van onbeschrijflijke schoonheid en van grote waarde!

Laat ons niets hebben overgehouden van wat we in onze val omhelsd hebben. Laat ons niet in staat zijn om tegenover Uw eisen onze redenering te stellen. Want, Heere, het is immers waar: van nature leven we in de schijn en van de schijn. En wat zou zo'n leven ons niet bezorgen, wanneer de schijn door U werd verbroken!

Doe ons wat gezegd is overdenken, en leer ons ermee eindigen in U, niet in onszelf, niet in een mens, maar in U. Want waarheid is uit U, en Gij hebt lust in waarheid, terwijl ze óns voordeel baart, voor de tijd somtijds, voor de eeuwigheid zeker.

En nu gaan we weer vanhier. Begeef noch verlaat ons. Laat ons in liefde en dankbaarheid aan U ons geven. Laat ons niet vragen zoals de wereld vraagt, maar laat ons bidden en zeggen:

O God, Die ons ten schilde zijt,
En ons voor alle ramp bevrijdt,
Aanschouw toch Uw gezalfden Koning.
Eén dag is in Uw huis mij meer
Dan duizend waar ik U ontbeer;
'k Waar' liever in mijns Bondgods woning
Een dorpelwachter, dan gewend
Aan d' ijd'le vreugd in 's bozen tent.
Amen.

Gezongen: Psalm 31:10, 11 en 12.

Predikatie over Psalm 119:74, gehouden door ds. J.P. Paauwe op 26 september 1948 te Den Haag

Gezongen: Psalm 27:7.

Gelezen: De Twaalf artikelen des geloofs; Psalm 119:73-80.

Gebed:

Ach, algoezaam en aanbiddelijk Opperwezen, eeuwig, enig en drie-enig God, uit Wie en door Wie en tot Wie alle dingen zijn, welke schone dingen zijn dit! Daar is een zoeken van U, gegrond op en tevoorschijn gekomen uit het kennen van U. Men had vrijmoedigheid om U te zoeken, omdat men U had leren kennen, en men had ook de vrijmoedigheid zijn naaste die U vreesde, toe te roepen: 'Wacht op den HEERE, ja, wacht.'

Zo hebben deze mensen, zo hebben de Uwen de eeuwen door in het leven gestaan. Dit leven kwam op hen af. En er is niets in het leven buiten U, of het is erop uit om van U af te trekken. De machten der duisternis zochten ook hun de grond onder de voeten weg te nemen. En hoe gevaarlijk is niet het eigen vlees en bloed! Maar zij stonden, zij stonden door het geloof. En dit geloof had U hen geschonken; het werd ook door U onderhouden. En zo zochten zij U, bij Wie de fontein des Levens is, in Wiens licht het licht wordt gezien.

Zo is dan het leven buiten U geen leven, maar een eeuwig zielsverderf. Wij zien het, wij voelen het, wij worden het iedere dag gewaar. En geven wij ons rekenschap van wat de wereld is, waar zij van uitgaat en wat zij op het oog heeft, ach, dan komen de bewijzen van alle kanten naar ons toe dat de wereld voorbijgaat. Die U verwachten, 'zijn als de berg Sion, die niet wankelt' – hoe zij ook wankelen!

Wij zijn door Uw goedheid aan de middag van deze dag met elkander vergaderd, geschaard om Uw Woord. Doe ons Uw goedheid erkennen en waarderen, en doe ons van de gelegenheid een U verheerlijkend gebruik maken. Wij kunnen dit niet, wij willen het niet, maar wij móeten het. En wanneer het móeten er is, dan kunt Gij het willen en het kunnen schenken. O Heere, leer ons Uw weg. Leid ons daarin, houd ons daarin.

Geef ons in de opening van onze mond Uw getuigenis. Al het andere is waardeloos. Doe ons verkondigen de waarheid gelijk zij in U is, en laat ons

dit door Uw genade doen met een zuiver oogmerk. Wil voor dit Woord in het hart een plaats bereiden, Heere. Misschien hebben wij het honderden malen gehoord zonder dat het enig nut voor de eeuwigheid teweegbracht. Ach, laat het dan nu nog eens anders worden.

Er zijn er onder ons die als met de ene voet in het graf staan. Laat het laatste gedeelte van hun leven nog eens zijn een vruchtbaar leven. Doe ze nog eens een dag van wedergeboorte beleven.

Sterk Uw Kerk over de gehele aarde. Doe haar, ondanks en onder zo ontzaglijk veel, moed mogen hebben en U volgen in liefde en in dankbaarheid. Breid Uw Kerk nog uit, hier en elders. Het schijnt wel dat zij verdwijnen zal van de aarde, maar dit is schijn. Gij hebt ze en Gij houdt ze die de knieën voor Baäl niet hebben gebogen.

Erbarm U over ons volk. Het weet het niet meer en wil het niet meer weten. Het is een andere kant opgegaan en meent daarin te moeten volharden. Laat er hier en daar nog een gevonden worden die als een brandhout uit het vuur gerukt wordt. Gedenk het Koninklijk Huis. Ach, zend ook daar Uw licht en Uw waarheid. Ontferm u over de volkeren. De toestand is nog altijd dreigend, en men vergadert... Maar afhangen doet het alleen van U. Wees in het midden des toorns des ontfermens gedachtig.

Treed met ons niet in het gericht. Vergeef ons onze schulden. Reken ons onze ongerechtigheden, die vele en groot zijn, niet toe. Vernieuw ons naar Uw beeld, en wil wat U mishaaft, in ons dempen.

Amen.

Wij vragen uw aandacht voor het 74^e vers van de 119^e Psalm:

‘Die U vrezen, zullen mij aanzien en zich verblijden, omdat ik op Uw woord gehoopt heb.’

Zulke woorden kunt u alleen in de Heilige Schrift vinden. Dat voelt u allemaal; u is daarvan overtuigd. Houd dit Boek in waarde. Buiten dit Boek is er niets meer dat van enige waarde genoemd kan worden. Wie het verstaat, zegt ervan: ‘Het is een lamp voor mijn voet en een licht voor mijn pad.’ En waarom is dit Boek van zo’n grote betekenis? Omdat God er in en er door gevonden wordt! De meeste mensen lezen dit Boek wel, maar zij vinden er niets in. Die het recht leest, vindt er God in. En wanneer men

God gevonden heeft, dan heeft men zijn geluk, zijn zaligheid, zijn eeuwige zaligheid gevonden, want: ‘Die God is onze Zaligheid’ (Ps. 68:20).

Gezongen: Psalm 42:6 en 7.

Gij weet, mijn zeer geachte toehoorders, dat wij het eerste gedeelte van onze tekst hebben besproken, de woorden namelijk: *‘Die U vrezen...’** Voor acht dagen zijn we begonnen met het tweede gedeelte, met deze woorden: *‘...omdat ik op Uw woord gehoopt heb.’* Wij zagen toen dat met het ‘woord’ niets anders bedoeld is dan het Evangelie, het Evangelie van de genade Gods, de prediking van de goede, blijde boodschap. ‘Want God was in Christus de wereld met Zichzelf verzoenende, hun zonden hun niet toerekenende, en heeft het woord der verzoening in ons gelegd’ (2 Kor. 5:19). Wij zoeken nu met deze dingen verder te gaan.

Wij hebben, zoals u bekend is, dikwijls gesproken over het geloof en het is ook goed dat wij dit doen, want het geloof staat geheel in het midden. Dit blijkt al aanstonds uit het woord: ‘Die geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, zal zalig worden; maar die niet zal geloofd hebben, zal veroemd worden’ (Mark. 16:16). Ik heb u dikwijls gezegd wat zulk een geloof is. Maar nu moeten wij vanmiddag iets zeggen over de hoop. Gij kent wel het woord van de apostel Paulus, dat u vindt aan het eind van het zo bekende 1 Korinthe 13 vers 13: ‘En nu blijft geloof, hoop en liefde, deze drie; doch de meeste van deze is de liefde.’ Wij willen dan nu enige opmerkingen maken over de hoop. Ik noem dit, evenals de prediking over het geloof, een zaak van betekenis.

De hoop, om er dan maar onmiddellijk mee te beginnen, is wat genoemd kan worden een hebbelijkheid. Gij kent allen dit woord. Ik wil niet zeggen dat u ook allen de betekenis nu onmiddellijk hebt gevat, maar laat mij trachten het u duidelijk te maken. Er is een hebbelijkheid die verkregen is, en dan is er nog een andere hebbelijkheid. Een hebbelijkheid kan men verkrijgen door de oefening van het verstand en van het oordeel, en dan zegt men wel, en deze uitdrukking kent gij allen: ‘Het is een hebbelijkheid geworden.’ Maar zulk een hebbelijkheid is de hoop niet. De

* De voorgaande predikaties zijn niet beschikbaar.

hoop is geen verkregen hebbelijkheid, maar een geschonken, een ingeplante hebbelijkheid, evenals het geloof, de liefde, de nederigheid, de zachtmoedigheid, de verdraagzaamheid, de oprechtheid, ja, men kan zeggen: evenals alle andere christelijke deugden. Dit wil nu zeggen dat de hoop geen voorbijgaande daad is. Ik bedoel er dit mee: men kan niet vandaag hopen en morgen weer zonder hoop zijn. Wie eenmaal de hoop ontvangen heeft, *is* hopende. ‘Ik hoop op Uw woord’ (Ps. 119:43, 49, 74 enz.). Hij móét hopen; hij kan niet anders doen dan hopen. Als u in het licht van deze opmerking de Schrift leest, dan vindt u wel weer wat, want de waarheid wordt altijd door de Heilige Schrift bevestigd. Denkt u eens aan het woord dat wij in het boek van Job vinden. Job zegt ergens: ‘Zie, zo Hij mij doodde, zou ik niet hopen?’ (Job 13:15). Dat is een vreemde uitdrukking, nietwaar? Hierom heb ik gezegd dat men niet kan nalaten te hopen.

Ik sprak van een hebbelijkheid. De Schrift gebruikt, voor zover ik weet, dit woord niet, maar zij heeft er een ander woord voor. De Schrift heeft het woord ‘wortel’. Hiervoor kunt u weer bij Job terecht: ‘De wortel der zaak wordt in mij gevonden’ (Job 19:28). En dan staat er in het boek der Spreuken van Salomo: ‘De wortel der rechtvaardigen zal niet bewogen worden’ (Spr. 12:3). Wanneer u dit nu alles overweegt, dan geeft dat u licht over het geestelijke leven. En dit is de bedoeling, want de christelijke religie is een wetenschap. De apostel Paulus zegt: ‘Ik weet Wien ik geloofd heb’ (2 Tim. 1:12).

De hoop is een verwachting. ‘Mijn ziel verwacht’ (Ps. 130:5). De apostel Paulus zegt in Romeinen 8 dat er een verwachting is (vs. 25). En wij weten allen, zo wij slechts enigermate op de hoogte zijn van de inhoud van de Schrift, dat er over deze zaak heel veel in de Bijbel te vinden is. De hoop is een verwachting.

Het geloof werkt anders dan de hoop. Hebt u het verschil al opgemerkt? U moet eens denken aan het woord dat u vindt in Hebréeën 11 vers 1. Daar staat: ‘Het geloof nu is een vaste grond der dingen die men hoopt, en een bewijs der zaken die men niet ziet.’ Het geloof ziet de dingen. Verstaat u? Ja, misschien denkt u: ‘U vraagt of ik het versta, maar ik weet niet of ik het wel versta. Ik heb gezien dat vanmiddag de zon scheen. Moet ik nu zo ook de geestelijke dingen zien?’ U moet ze nog klaarder zien! Mag ik u niet uw psalmboek in de hand geven? Er staat in uw psalmboek:

Uw licht doet, klaarder dan de zon,
Ons 't heuglijk licht aanschouwen. (Ps. 36:3)

Ziet u wel dat ik u niet maar wat zeg? Wat ik u zeg is de waarheid en gegrond, en is de eeuwen door bevonden de waarheid te wezen. 'Uw woord', zegt David in de 119e Psalm, 'is zeer gelouterd, en Uw knecht heeft het lief' (vs. 140).

Maar u moet niet verwachten de geestelijke dingen met lichamelijke ogen te kunnen zien. Het is anders. Wanneer u het geloof ontvangt – het geloof is een gave Gods; daar is u niet mee geboren – dan is u tegelijkertijd wedergeboren, en dan hebt u ogen om te zien en oren om te horen en voeten om te bewegen en handen om iets aan te grijpen. U is opnieuw tot stand gekomen; u is opnieuw gemaakt, geboren. Dat is een geboorte uit God. En krachtens deze geboorte zijn wij nu in staat om de dingen van het geestelijke leven te zien. Daar kunt u ook weer het een en ander van vinden in de Schrift. De apostel Paulus zegt tot ons: 'Wij zien Jezus, Die vanwege het lijden des doods een weinig minder geworden was dan de engelen, met eer en heerlijkheid gekroond aan de rechterhand der Majesteit in de hoogste hemelen' (Hebr. 2:9, 1:3). Wij *zién* het.

'Jezus', zegt de Schrift en de Kerk van Christus, 'is gezeten aan des Vaders rechterhand' (Hand. 7:55; Twaalf artikelen des geloofs). En nu kunnen wij dat toch niet zien? Het geloof is een genade waardoor men door alles heendringt. Door het geloof stijgt men op, al hoger, totdat men bij God in de hemel is, en dan ziet men God: Vader, Zoon en Heilige Geest. Dat is het geloof. En al het andere is de schijn van het geloof. Al het andere is een schijngeloof, het is een waan, het is een gedachte, een ijdele gedachte. En wanneer nu het geloof de dingen *vóór* zich gekregen heeft, dan wordt de hoop werkzaam, werkzaam in verwachting. Dus de hoop is ergens op gegrond: op wat het geloof *vóór* zich gezien heeft. En wat heeft het geloof *vóór* zich gezien? Een belovend God in Christus. Zo hoopt een mens die gelooft, op God, zoals Hij Zich in Zijn Woord, en in het hart door het Woord en de Geest geopenbaard heeft. De hoop is een verwachting.

Maar de hoop is ook een *zékere* verwachting. De hoop spreekt zich niet uit zoals u het doorgaans onder de mensen vindt. De mensen zeggen: 'Ik hoop het.' 'Het is vanmiddag zulk heerlijk weer; ik hoop dat het morgen

ook zo zijn zal.’ Maar wie zegt ons dat het zo zal wezen? Men zegt onder elkander: ‘Wij zullen er het beste van hopen.’ ‘Wij willen hopen, ach wij willen hopen dat er toch niet weer oorlog komt.’ Enzovoort, enzovoort. Dat is geen zékere verwachting, nietwaar? Want wanneer wij zeggen: ‘Het is te hopen dat het morgen weer zulk weer is’ – het kan wel ander weer zijn. En wanneer wij onze vrees uitdrukken door te zeggen: ‘Wij zullen hopen dat er geen oorlog komt’ – ja, het is mogelijk dat er wél oorlog komt. Hier wordt alle zekerheid in gemist, nietwaar? Maar in de christelijke hoop wordt deze zekerheid niet gemist. Want ik heb u gezegd: de hoop is gegrond op de belofte, op Goddelijke woorden, op Goddelijke uitspraken, op beloften die een waarachtig God gedaan heeft; de vervulling van die beloften heeft Christus Jezus door Zijn lijden en sterven verworven, en die beloften staan beschreven in het Boek, in de Heilige Schrift. Op deze beloften is de hoop gegrond.

Nu denkt u misschien: ‘Is er dan in degenen die hopen op de door u omschreven wijze, helemaal geen twijfel?’ In de méns is twijfel, in de hoop is geen twijfel. In de mens is geloof, maar ook óngeloof; liefde, maar ook wat anders; zachtmoedigheid, alweer óók iets anders; enzovoort. In de hoop is zekerheid, maar in de mens twijfel, onzekerheid.

Dus de wereld heeft in het geheel geen zekerheid. Zij zegt: Ik hoop dit of dat. Dit is een wensen, dit is eigenlijk geen hopen. Bíleam – deze droevige figuur kent u uit de Bijbel – zegt: ‘Mijn ziel sterve den dood der oprechten, en mijn uiterste zij gelijk het zijne’ (Num. 23:10). En Jakob getuigt: ‘Op Uw zaligheid wacht ik, HEERE’ (Gen. 49:18). Wat was nu het verschil tussen Bíleam en Jakob? Bij Bíleam was het een wensen, en bij Jakob was het een zekerheid. De hoop van Jakob was gegrond, nog eens, op de belofte Gods, die hij door het geloof had omhelsd. En met Bíleam was het eigenlijk niets, een lichtvaardige uitspraak, een wensen. Ja, er waren twee mogelijkheden voor Bíleam: te gaan naar de hemel, of te gaan naar de hel. En nu wilde hij het liefst van deze twee voor Bíleam kwade dingen, het gaan naar de hemel hebben. Maar in de grond van zijn hart had hij maar één begeerte: hier te mogen blijven.

Het is bij alle mensen bijna hetzelfde. Ja, als zij ziek zijn, moet er dit en dat nog komen; en dan zeggen zij dikwijls verenigd te zijn met de wil van God, of ook een hoop te hebben. Maar God, Die alle dingen ziet en voor

Wie alle dingen naakt en geopend liggen, vindt in hun hart slechts één begeerte: de begeerte te mogen blijven leven. En dan laat men het liefst aan God de hemel over, en aan degenen die er alles voor over hebben om daar te mogen komen.

Gezongen: Psalm 130:3 en 4.

Hierna volgde een huwelijksbevestiging.

Met de prediking, mijn zeer geachte toehoorders, over de hoop, hopen wij over acht dagen verder te mogen gaan. Nog een kort woord naar aanleiding van de bevestiging van dit huwelijk.

Zo dikwijls als ik een huwelijk inzeggen, denk ik: Wat een leven hebben deze jonge mensen nog voor zich! En hoe zullen zij staan in het leven? En wanneer het leven voor hen voorbijgetrokken is, hoe zal het hun dan wezen? Welnu, in het weinige dat wij u vanmiddag hebben laten horen, hebt u vernomen wat eigenlijk het geheim van het leven is. Dat wordt dagelijks uitgesproken, dat is: de hoop. ‘Hoop doet leven.’ Jammer is dat men doorgaans niet weet wat men eigenlijk zegt. En dit is gebleken uit de opmerkingen die ik vanmiddag heb gemaakt.

Mijn jonge vrienden, weten jullie wat er gezegd wordt wanneer men elkander toevoegt, of tot zichzelf het woord richtend, de woorden uitsprekt: ‘Hoop doet leven’? Jullie, jongeren, gij die de middelbare leeftijd bereikt hebt, weet gij het? En gij die evenals ik, hoogbejaard zijt, weet gij wat de inhoud is van het woord: ‘Hoop doet leven’? Ik vrees dat wanneer de meeste mensen hier tegenwoordig zich konden en wilden uitspreken, zij zouden doen horen: ‘Ik heb er eigenlijk nooit over nagedacht.’ Dat is de ellende: een mens denkt niet na! Het gemis aan nadenken en overdenken wordt, naarmate het leven meer ledig wordt, hoe langer hoe groter. Dat kunt gij in deze dagen aan alles merken. De mensen denken niet meer na.

Daar zijn redenen voor op te geven, want vroeger, toen de geestelijke waarden meer vast stonden, liep men ook gemakkelijker mee en was het niet moeilijk om te denken dat men de geestelijke waarden geloofde. Maar nu, nu alles zinkt en misschien wel zal wegzinken, nu alles aanvechtbaar geworden is, nu men losgelaten heeft en steeds meer loslaat, nu ontbreekt de moed om de dingen onder ogen te zien. En men gaat mee met de

stroom van de tijd. ‘Men láát zich leven’, zoals het meer dan eens is uitgedrukt. Maar men lééft niet, want dat is geen leven. Men moet de dingen in de kracht Gods aanpakken. Het geheim van een slagen, van een geslaagd leven te krijgen, is het móéten. Welnu, als een mens zich ervan kon laten doordringen dat hij móét, dat hij zalig worden móét, dan wórdt hij ook zalig. Maar dat ontbreekt. Men moet niet. Wanneer men iets móét, dan wordt alles aan het bereiken van wat men moet, ondergeschikt gemaakt. Daar is maar één ding. Kijk, nu komen wij terecht bij het woord van de Heere Jezus: ‘Eén ding is nodig; doch Maria heeft het goede deel uitgekozen, hetwelk van haar niet zal weggenomen worden’ (Luk. 10:42). Ik zeg: dat is het geheim van het leven.

Kinderen, dat moet je nu leren kennen, als je het nog niet hebt leren kennen: het móéten. En gij moet het allen leren kennen. U moet u niet door allerlei dingen laten afleiden. Maar één ding, heeft Jezus gezegd, is nodig. En nog eens, als u zich dat ene ding voorstelt, dan wordt u het deelachtig. Móéten, móéten! Dacht u dat ooit iemand voor wie het een móéten geworden was, geweten heeft langs welke weg hij gaan moest en hoe hij het deelachtig moest worden? Dat is alles bedekt voor hem geweest, maar er was een móéten. Maar, uit dit móéten is het alarmgeroep gekomen, en dat alarmgeroep drong vroeg of laat door tot in de oren van de drie-enige God, en men werd geholpen.

Pilatus heeft een vraag gedaan. U kent de vraag: ‘Wat is waarheid?’ En na die tijd is dat al zo dikwijls gehoord: ‘De een zegt dat het dit is en de ander dat. En zo is het ook op alle gebied. Hoeveel kerken zijn er niet? En waar moet men nu wezen? En wie zal zeggen dat men het bij het goede eind heeft?’ Enzovoort. Ja, zo spelen de mensen. En omdat het nu zo en zo is, zeggen zij: ‘Houd mij voor verontschuldigd, want ik weet het ook niet.’ Is dat geen grote ellende? Omdat een ander het niet weet, moet u het daarom *ook niet* weten? Maar hier is weer het móéten. Ik kan u verzekeren: als het bij u móét, dan komt u achter alles; dan komt er een zekerheid in uw ziel. En uit kracht van deze zekerheid kunt u alleen staan in het leven. Want dat, mijn jonge vrienden, moet u eigenlijk leren en dat moeten wij allen geleerd hebben en nog leren: wij moeten alleen kunnen staan. En men staat alleen, wanneer men God heeft. En wanneer en zolang men verstooken is van de kennis van en de gemeenschap met God – ach, arme – kan

men niet alleen staan. En men komt toch alleen te staan, want men sterft, en dan is men alleen. En niet slechts dit, maar hoeveel omstandigheden doen zich niet voor, waarin men voelt en zegt: ‘Nu sta ik alleen.’ Er is een operatie te ondergaan; er is een beslissing te nemen. Men voelt dat men alleen staat! Men kan proberen bij een ander raad te vinden, maar men ontvangt geen raad van een ander. Men staat alleen. Zo staat ieder mens alleen. En hij kán alleen staan, als hij God heeft.

Dat wens ik u toe. Het is wat u allen nodig hebt, wat ik ook nodig had al die jaren dat ik nu buiten elke kerk gestaan heb. Ik heb dat nodig gehad, anders zou ik het niet gekund hebben. En nu ga ik straks sterven, en dan zal ik wéér alleen komen te staan. Maar ik zal niet alleen zijn. En niemand zal alleen zijn als hij God heeft. ‘De HEERE is mijn Deel, daarom zal ik op Hem hopen’ (Klaagl. 3:24).

Amen.

Gebed:

Gedenk ons, Heere, door Uw genade, en doe ons met dankbaarheid des harten overdenken wat gelezen, gehoord en gezongen is. Dat wij er de zekerheid van ons bestaan in mogen gevonden hebben. Is dit niet het geval, laat ons niet toe te rusten voordat het zover is. Wil het zondige in het prediken en in het horen, genadig vergeven en ons hart vernieuwen naar Uw Goddelijk beeld. Wij staan weer gereed om weg te gaan, het leven in, morgen, misschien vandaag al. Allerlei dingen staan ons te wachten. Ach, laat ons toch de vraag in het hart hebben en houden: ‘Geef mij een punt waar ik staan kan.’ Dit punt is er. Het is het geloof, en de hoop daaruit voortkomende.

Heere, wil nog aan onze mensen in Indië denken. Er zijn er velen, en voorlopig zullen er nog velen blijven. Spaar hen, zo het bestaat in Uw raad, en geef dat het ver weg zijn en de eenzaamheid waarin zij zich bevinden en de gevaren die hen bedreigen, dingen mogen zijn die, in Uw hand, verandering in hun leven teweegbrengen, en eindigen in de bekering tot U.

Amen.

Gezongen: Psalm 119:3 en 4.

Luther over het geloof en de hoop

‘Want wij verwachten door den Geest uit het geloof de hoop der rechtvaardigheid’ (Gal. 5:5).

Wanneer wij door het geloof Christus aankleven en Hem belijden, staan aanstonds vijanden tegen ons op: wereld, vlees en duivel, die ons zeer bitter in lichaam en geest vervolgen. Daarom verwachten wij, aldus gelovende, en gerechtvaardigd zijnde in de Geest, uit het geloof de hoop van onze gerechtigheid (de gerechtigheid van Christus, die de onze is door het geloof). Wij verwachten haar nu door lijdzaamheid, omdat wij geheel en al het tegenovergestelde waarnemen en gevoelen. De wereld met haar vorst, de duivel, bestrijdt ons immers van buiten en van binnen door alle mogelijke soort van kwaad. Verder kleeft ons de zonde nog aan, die ons telkens weer bedroeft. In dit alles worden wij niet afgemat, noch bezwijken wij, maar wij richten de wil dapper door het geloof op, die de wil verlicht, onderricht en bestuurt, en zo blijven wij standvastig, en overwinnen alle kwaad door Hem Die ons liefgehad heeft, totdat onze gerechtigheid geopenbaard wordt, welke wij geloven en hopen.

Door het geloof zijn wij derhalve begonnen, in de hoop volharden wij, en door openbaring zullen wij alles bezitten. Intussen, terwijl wij leven, onderwijzen wij – omdat wij geloven – het Woord, en planten de kennis van Christus in anderen voort. Dit doende, verduren wij de vervolging (volgens die tekst: ‘Ik heb geloofd, daarom sprak ik; ik ben zeer verdrukt geweest’, Ps. 116:10). Dit verdurende, worden wij krachtig door de hoop opgebeurd, terwijl de Schrift met allerzoetste en van vertroosting overvloeiende beloften ons bemoedigt, met welke beloften het geloof ons onderwezen heeft. En zo wordt de hoop in ons geboren en groeit in ons, Romeinen 15 vers 4: ‘Opdat wij door lijdzaamheid en vertroosting der Schriften hoop hebben zouden.’ Daarom voegt Paulus niet zonder oorzaak in de verdrukking het geduld met de hoop tezamen, Romeinen 5 vers 4 en elders. Immers wordt door deze dingen de hoop opgewekt. Daarentegen is het geloof, zoals wij ook hierboven vermeld hebben, in orde eerder dan de hoop, want zij is het begin van het leven, en neemt haar aanvang vóór alle verdrukkingen.

Luther, Brief aan de Galaten, uitgave Lindenberg, 1964, blz. 522